

Unieke gekleurde nieuwjaarskaart uit 1791

Paul H.A.M. Abels

Onlangs kreeg de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam van een verzamelaar een collectie van 122 kermis- en Nieuwjaarsprenten uit de 18de en 19de eeuw in bruikleen.¹ Het gaat daarbij om gelukwensen die diverse groepen ambachtslieden uit de hoofdstad ter gelegenheid van de Amsterdamse kermis of het naderende Nieuwjaar naar hun 'klanten' of – in modern jargon – 'relaties' lieten brengen door hun gildeknechten of andere loopjongens. Deze gewoonte vertoont veel overeenkomsten met de nieuwjaarswens, die tegenwoordig door aanbellende krantenbezorgers in de handen van de abonnees wordt gestopt, met de bedoeling dat zij in ruil daarvoor een klein geldbedrag ontvangen. Het uitgeven van speciale kermisprenten lijkt vooral een Amsterdamse gewoonte te zijn geweest, maar gedrukte nieuwjaarswensen werden ook elders in Holland veelvuldig gedrukt en verspreid; zo ook in Gouda.

Het laten drukken van nieuwjaarswensen kwam al vanaf het begin van de zeventiende eeuw voor, maar het gebruik nam in de tweede helft van de achttiende eeuw een grote vlucht. Het betrof vrijwel altijd een op een

De Goudse Nieuwjaarskaart in de versie van 1789. Een exemplaar bevindt zich in de Atlas van Stolk te Rotterdam.

groot blad (plano) gedrukt gedicht of lied, in combinatie met een afbeelding in de vorm van een houtsnede. Aan het einde van de achttiende en in de eerste helft van de negentiende eeuw werden dergelijke wenskaarten – eigenlijk geen kaarten dus, maar vellen papier – vooral uitgegeven door of op naam gesteld van groepen of ambten die te maken hadden met de overgang van dag en nacht. Vaak waren het lantaarnopstekers die hun stadsgenoten veel heil en zegen wensten, maar er zijn ook kaarten bekend van de lantaarnpoetsers, de 'gaz-lantaarnopste-

kers', de stads-torenwachters, de klapwakers, klepperlieden en de politie-nachtwacht.² Een andere categorie kaarten stond op naam van bijzondere functiegroepen binnen de stedelijke schutterij, met name degenen die met behulp van muziekinstrumenten signalen van waakzaamheid of vreugde konden laten klinken: de trompetters of de tamboers. Ook zij stonden daarbij min of meer symbool voor duisternis en licht, in de vorm van gevaar en vreugde.

Goudse tamboers

In Gouda, net als in Delft,³ waren het de tamboers van de schutterij die in de tweede helft van de achttiende eeuw op schrift gestelde heilswensen voor het nieuwe jaar aan hun stadsgenoten deden uitgaan. Hoe vaak zij dit gedaan hebben is onduidelijk. Voor zover ik weet zijn er wenskaarten bekend voor de jaarwisselingen van 1779/80, van 1788/89 en van 1790/91. Alle keren is het planovel op dezelfde manier opgebouwd. Het grootste deel wordt in beslag genomen door een gravure met twee tamboers. Beide trommelslagers staan onder een sinaasappelboom, een verwijzing naar de stadhouderlijke Oranjerfamilie. Rechts van de boom is het stadswapen van Gouda weergegeven, met de bekende zes sterren. Links is het wapen met de Hollandse leeuw te zien, het gewest waarbinnen Gouda in rangorde de zesde stad was. In het midden van de boom is een grote kroon te zien, met daaronder het wapen van stadhouder Willem V. In het randschrift staat de Franse tekst *Honi Soit Qui Mal Y Pense* (Schande over hem, die er wat kwaads over denkt). Het betreft hier de wapenspreuk van de Britse Orde van de Kousenband, de ridderorde waartoe de Hollandse stadhouder in 1752 toetrad. Tussen de tamboers is ook nog een hond te zien,

1. Victor de Kok, 'Gildewens'. *De Volkskrant*, 16 september 2010.
2. M. De Meyer, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900* (Amsterdam – Antwerpen 1970) 176-177.
3. *Delfsche tamboers nieuwe jaars heil en zeegenwensch* (1784/85).
4. N. Sluijter-Seijffert, 'Een zilveren speldenbakje uit 1691' [van de Goudse zilversmid Johannes van Oyen]. *Museumbrief* 28 (1990).
5. *Gouds zilver. Werk van Goudse zilversmeden (tot 1813)*. Stedelijke museum (Gouda 1980) 4: stamboom familie Van Oyen en verwanten.

waarmee de trouw van de schutters aan de stadhouder wordt gesymboliseerd.

De gravure van de tamboers is gesigeneerd met een naam ('J.V. Oije') en het jaar waarin zij vervaardigd is (1757). Het mag opvallend genoemd worden dat deze prent – afgaand op de nu bekende versies van de Goudse nieuwjaarskaart – pas ruim twintig jaar na de vervaardiging voor dit specifieke doel is gebruik. De maker was ook geen tekenaar of graveur van professie, maar een telg uit een bekend Gouds zilversmedengeslacht. Johannes van Oyen (1722-1791), die zijn hele leven vrijgezel zou blijven, was de kleinzoon van een gelijknamige grootvader⁴ en zoon van Dillis van Oyen.⁵ Het is moeilijk na te gaan in welke context de gravure tot stand is gekomen. Zij getuigt in elk geval van een grote afhankelijkheid aan het stadhouderlijk gezag, die zich ten tijde van de productie van de prenten nog uitstekend leende voor een Orangistische getinte Nieuwjaarswens als politieke boodschap tegenover de patriotten.

Nieuwjaarskaarten worden aan de deur afgegeven. Afbeelding uit een Rotterdamse almanak uit de zeventiende eeuw. Dit keer is het de ratelwacht die de Nieuwjaarsprent bezorgt.

vernieuwend, want hij sloot met zijn Oranjeboom aan bij een reeds lang bestaande traditie om op deze wijze de trouw aan Oranje te verbeelden. Zo is al een Utrechtse Nieuwjaarsprent uit 1584 bekend met een dergelijke boom, die in dat geval geflankeerd wordt door twee prinselijke bodes. Uit het begin van de 17de eeuw dateert een soortgelijke kaart, waarop zelfs al een tamboer (samen met een fluitspeler) het nieuwe jaar aankondigt: ‘Za tamboer, slaat u trom en pijper d’fluyter, ten beste van ’t land en d’Oranje spruyten!’.⁶ Hetzelfde doen twee soldaten (hellebaardiers) van het Hof in s’Gravenhage op een kaart uit 1644 waarop ook weer de Oranjeboom te zien is.

De tekening van Van Oyen is overigens niet zijn enige uiting geweest van de Oranje-aanhankelijkheid van deze familie. Er is ook zilverwerk van hem en vader Dillis bewaard gebleven met afbeeldingen van Oranjeprinsen en daarmee verbonden symbolen.⁷ Bovendien is er een Goudse pijpenkop met een Oranjeboom bekend, die wordt toegeschreven aan Johannes van Oyen.⁸ Hieruit blijkt dat hij ook vormgraveur is geweest voor het ontwerpen van messing persvormen voor Goudse pijpenmakers.⁹

Keren we terug naar de prent. Onder de gravure wordt onder de kop ‘NIEUWE JAARS ZEGEN-WENSCH, door de tamboers van de schutterij van Gouda’ en een aanduiding van het nieuwe jaartal over twee kolommen een heilswens op rijm afgedrukt. Dit dichtwerk is niet van hoogstaand literair niveau. Het metrum is vaak krakemikkig en het rijm gezocht, maar de goede bedoelingen druipen er wel vanaf.

‘Wy Tamboers wenschen weer veel heil en zegeningen,
Ons waarde Burgers al en Goudaas Stedelingen’

Uit deze strofe uit 1790/91 blijkt uit het woordje ‘weer’ dat de tamboers deze exercitie al eerder hebben ondernomen, maar onduidelijk blijft of het een jaarlijkse gewoonte van de schutterij is geweest. Zoals gezegd zijn er van slechts drie jaarwisselingen exemplaren bekend. Uiteraard krijgt ook het Goudse stadsbestuur de beste wensen toegezwaaid, evenals de diverse geledingen van de schutterij:

‘En Goudaas Schutters al die ’s nagts de Stad be-
waake,
Leef lang in zegening, geen onheil u genaake’

Ook in dit gedicht voor nieuwjaarsnacht wordt dus verwezen naar de nachtelijke taak van degenen die de heilswens uitbrengen, waarmee de Goudse kaart aansluit bij de eerdergenoemde bredere Nederlandse traditie. Hoe en wanneer de nieuwjaarskaart in Gouda werd bezorgd is niet bekend. Toch lijkt het niet te gewaagd te veronderstellen dat dit op Oudejaarsavond of Nieuwjaarsdag gebeurde.

Stadsdrukker

Onderaan de kaart staan de plaats van uitgave (Gouda) en de naam van drukker (Johannes van der Klos) vermeld. Van der Klos was een Hagenaar, die in 1762 poorter werd van Gouda. Zijn drukkerij bevond zich aan de Markt, met ‘In de Chronyk’ op het uithangbord. Hij werd naar de

De ingekleurde gravure op de Nieuwjaarskaart van 1791

Te GOUDA, by Johannes van der Klos.

stad gehaald of gelokt om er de officiële stadsdrukker te worden, als opvolger van Johannes van Outhuyse. In zijn bedrijf werd dan ook vrijwel al het officiële drukwerk van de stedelijke overheid gedrukt, maar ook veel gelegenheidsdrukwerk voor bijvoorbeeld de rederijderskamer De Goudsbloem en de Goudse schutterij. Daarnaast werd het officiële gidsje voor de Goudse Glazen veelvuldig door hem herdrukt, mede dankzij het octrooi dat hij daarvoor van het stadsbestuur verwierf. Johannes van der Klos bleef werkzaam in zijn drukkerij tot 1 juli 1794, toen hem om leeftijdsredenen ontslag werd verleend als stadsdrukker.

Waarde

Nieuwjaarskaarten als die van de Goudse tamboers zijn waarschijnlijk in grote oplages gedrukt. Bovendien was het een wijdverbreid gebruik in vele Nederlandse steden. Het betreft gelegenheidswerk dat in principe niet werd vervaardigd om lang te bewaren. Ook de vorm, een groot eenzijdig bedrukt vel, nodigde daar niet bepaald toe uit en al helemaal niet in ongevouwen staat. Van der Klos hield waarschijnlijk ook de nodige exemplaren over, maar die gooide hij niet weg. Dat blijkt althans uit een exemplaar van het Glazengidsje uit 1787, waarvan door het losraken van de papieren omslag zichtbaar is geworden dat de prent met de Goudse tamboers door de drukker is hergebruikt als kaft om dit boekje. [zie illustratie]

Als gevolg van vernietiging en hergebruik zijn er toch maar weinig Nieuwjaarskaarten bewaard gebleven, wat ze zeer gezocht maakt. Dat blijkt ook uit de waarde die aan de nieuw verworven collectie van 122 prenten wordt toegekend door de universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Deze wordt geschat op 25.000 euro. Van de Goudse versie is ook maar een zeer klein aantal exem-

plaren bewaard gebleven. Zo bezit het Museum GoudA een exemplaar uit 1779/80. De Rotterdamse Atlas van Stolk bewaart een exemplaar uit 1788/89. Daarbij gaat het, net als bij soortgelijke kaarten uit andere steden, doorgaans om eenvoudige zwart-wit gravures. Ingekleurde Nieuwjaarsprenten zijn zeer zeldzaam, aangezien ze niet ingekleurd werden gedistribueerd.¹⁰ Op de Europese antiquarenbeurs in Amsterdam werd eind oktober een gedeeltelijk ingekleurde Nieuwjaarsprent van 1843 uit België te koop aangeboden, die volgens het bekende stramien (prent met daaronder in twee kolommen het gedicht) is opgebouwd. Voor deze prent werd € 275 gevraagd. Zeer bijzonder is het dan ook dat onlangs op Marktplaats een Gouds exemplaar uit 1790/91 opdook, met een gravure die niet gedeeltelijk, maar volledig en op fraaie wijze met de hand is ingekleurd. Onduidelijk is of de inkleuring kort na de verschijning is aangebracht, of iets later, maar zij oogt achttiende-eeuws. Een geldwaarde is moeilijk te geven aan een dergelijk uniek document, maar het verdient het om zorgvuldig voor het nageslacht bewaard te blijven.

De als omslag hergebruikte gravure van Van Oyen om het in 1787 door Johannes van der Klos gedrukte Goudse Glazengidsje.

6. J.A.L. de Meyere, *Met de beste wensen voor het nieuwe jaar. Utrechtse Nieuwjaarsprenten in vroeger eeuwen* (Baarn 1981) 13.

7. *Gouds zilver*, passim.

8. K. Faas, 'De Oranjeboom van J.V. Oije'. *Pijpologische Kring Nederland* 18 (1996) dl. 72, 799-800.

9. Don Duco, De oudste Goudse persvorm. www.pijpenkabinet.nl

10. De Meyere, *Met de beste wensen*, 14.